

automatisms enhanced from childhood, improvisation opportunity in the framework of specific plot. Examples are brought regarding the application of texts from fairy tales, as well as questions and tasks concerning the plot and characters. The communicative orientation of games is stressed: replay of the same game, spontaneity, opportunity to demonstrate verbal initiative. Examples of games are brought, including examples with the implementation of PECS methodology elements. It is indicated, that the same fairy tale or game can be used for verbal communication restoration in case of different types of aphasia, however based on the type and severity of aphasia, its restoration phase, didactic tasks are changed, as well as the verbal behavior of the speech therapist and the patient. The fairy tales and the games can be applied successfully not only during the speech therapies, but also at home.

Keywords: aphasia, speech restoration, verbal communication restoration, speech material, fairy tales, games.

Стаття надійшла до редакції 22.09.2014 р.

Статтю прийнято до друку 23.09.2014 р.

Рецензент: д.п.н., проф. Азарян Р.Н.

УДК 376.3

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

Панченко Т. Л.

кандидат психологічних наук

Сучасне суспільство відзначається суттєвим збільшенням кількості осіб, які мають різноманітні вади здоров'я. Особливу групу складають діти, процеси соціалізації та соціальної адаптації яких ускладнюються і специфікою порушень розвитку, і труднощами налагодження дієвого контакту з ними.

Адаптація до мінливих соціально-психологічних умов для дітей з різними порушеннями розвитку, насамперед, вадами мовлення, проходить надзвичайно складно. Через відсутність можливості повноцінного спілкування їхнє входження у колективи, пристосування до нових соціальних вимог нерідко супроводжується значними переживаннями, психічним дискомфортом, зниженням активності, порушеннями самопочуття.

Саме тому, проблема соціально-психологічної адаптації дітей з порушеннями мовлення, є надзвичайно актуальною. Важливими у цьому напрямку є як питання дослідження особливостей процесу адаптації, так шляхи організації оптимального психолого-педагогічного впливу на розвиток адаптаційного потенціалу зазначеної категорії дітей, з метою формування у них якостей, необхідних для ефективного пристосування до умов життєдіяльності у подальшому житті.

Дитина на етапі формування особистості постійно потребує налагодження необхідної соціальної взаємодії, співпереживання, задоволення потреби у спілкуванні. У випадку порушення розвитку фізіологічних та психічних функцій особистості, спостерігається різноманітна за якістю та ступенем вияву дезорганізація відповідних соціальних контактів, зниження можливостей оптимального прогнозування результатів власних дій.

Адаптація будь-якої дитини до соціуму є і процесом, і результатом її активного пристосування до умов нового соціального середовища. Соціально-психологічна за змістом соціальна адаптація являє собою процес зближення цілей та ціннісних орієнтацій групи й індивіда; засвоєння ним норм, традицій, групової культури, досвіду спілкування, стереотипів поведінки, спільної ігрової, навчальної та трудової діяльності; входження у рольову структуру групи.

У цьому процесі мова і мовлення відіграють надзвичайно важливу роль, поєднуючи в одне ціле різні напрямки психічного розвитку: мислення, уяву, пам'ять, емоції. Мовлення, як засіб пізнання дійсності, засвоєння цінностей духовної культури, людського спілкування, виступає й необхідною умовою навчання та виховання особистості. Таким чином, мовленнєва діяльність є одним з компонентів механізму адаптації індивіда. А рівень мовленнєвого розвитку розглядається як один з критеріїв успішності процесу соціальної адаптації особистості.

Розлади мовлення супроводжують низку порушень психофізичного розвитку, що створюють негативну соціальну ситуацію взаємодії дитини з дорослими та однолітками. А це, своєю чергою, дезорганізує процеси адаптації дітей з порушеннями мовлення різного ступеня важкості, спричиняє нервову перенапругу та емоційні зриви.

Різні аспекти проблеми адаптації особистості були предметом вивчення багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників. Проблеми соціальної адаптації та соціалізації розглядалися в роботах А. Алексюка, Ф. Березіна, Л. Закутської, І. Кона, М. Медведєва, В. Семиченко, Т. Шибутані та ін.. Стосовно питань соціальної адаптації та соціалізації дітей, у тому числі й з різними порушеннями розвитку, дослідження здійснювали Л. Волкова, І. Коробейніков, В. Лебединський, М. Лісіна, О. Мастокова, О. Фірсанова, Л. Шипіцина та ін.. Разом з тим, аналіз робіт науковців показав, що, не зважаючи на значний інтерес до зазначеної проблеми, накопичені на даний час відомості стосовно процесу адаптації дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку різного ступеня тяжкості є фрагментарними, а це зумовлює потребу у подальших дослідженнях.

Метою нашого дослідження є теоретичний аналіз проблеми соціально-психологічної адаптації особистості та з'ясування її особливостей у дітей з порушеннями мовлення, тобто дітей, які мають патології мовної організації при збереженні нормального слуху і інтелекту.

На сьогоднішній день у науковій літературі існує значна кількість класифікаційних моделей адаптації. У широкому розумінні адаптація – це пристосування організму до оточуючих умов. З цієї позиції розрізняють адаптацію фізіологічну, аналізаторів, соціально-психологічну, професійну [2]. У сенсі пристосування індивіда до змінних умов середовища, виокремлюють адаптацію соціальну і психологічну, які є найбільш дослідженими у соціальній психології. Усі види адаптації тісно взаємопов'язані, але є похідними від функціонування психіки людини.

Психологічний аспект адаптації частково перетинається з поняттям соціальної адаптації і полягає у пристосуванні людини як особистості до існування у суспільстві відповідно до його вимог та згідно з власними потребами, мотивами, інтересами [6]. Виявляється психологічна адаптація у взаємодії (у тому числі спілкуванні) людини з оточенням та активній діяльності. Найважливішим засобом досягнення психологічної адаптації в процесі індивідуального розвитку особистості є загальна освіта та виховання, трудова та професійна підготовка.

Соціально-психологічну адаптацію у науковій літературі визначають як процес входження людини в систему внутрішньогрупових відносин, пристосування до цих відносин, вироблення зразків мислення та поведінки, які відображають систему цінностей і норм групи, набуття, закріплення та розвиток умінь і навичок міжособистісного спілкування. За твердженням Ю. Александровського, адаптація особистості може розглядатися як певний психічний стан, який є своєрідною формою відображення суб'єктом складної життєвої ситуації [1].

На думку А. Налчаджяна [5], соціально-психологічна адаптованість – це такий стан взаємовідносин особистості і групи, коли особистість без тривалих внутрішніх та зовнішніх конфліктів продуктивно виконує свою провідну діяльність, задовольняє свої основні соціогенні потреби, у повній мірі реалізує ті ролі очікування, які висуває перед нею група, переживає стан самоствердження та вільного вираження своїх творчих здібностей.

Таким чином, можна говорити про те, що адаптація – це соціально-психологічний процес, який при сприятливому перебігу зумовлює в особистості врівноважений, соціально-комфортний стан, що у свою чергу забезпечує найбільш повну реалізацію особистісного потенціалу.

У роботах Г. Сельє поняття адаптації напряму пов'язується з поняттям стресу, як неспецифічної реакції організму на будь-яку пред'явлену вимогу. На думку вченого, стрес, з одного боку, діє як механізм адаптації (евстрес), з іншого, – як основа розвитку порушень (дистрес). При евстресі відмічається зазвичай стенична емоція, у випадку дистресу завжди прослідковуються емоційні зміни, в основі яких лежить тривога [7].

Загальний адаптаційний процес поєднує в собі функціонування фізіологічних, психологічних та соціальних механізмів адаптації. Фізіологічні механізми включають в себе особливості функціонування церебральної, ендокринної та гуморальної систем організму. Серед психологічних механізмів адаптації розрізняють внутрішні (захисні) та зовнішні (безпосереднє відреагування в поведінці) [4].

Компонентами адаптації визнаються умови, які забезпечують ефективну роботу адаптаційних механізмів. До психологічних компонентів соціальної адаптації відносять: стан емоційної сфери, рівень сформованості вищих психічних функцій, особистісні якості індивіда [8].

Загалом, соціально-психологічна адаптація розглядається і як інтегративний показник стану людини, що відображає його можливості виконувати певні біосоціальні функції: адекватне сприйняття оточуючої дійсності та власного організму; адекватна система стосунків та спілкування з оточуючими; здатність до навчання, праці, організації дозвілля та відпочинку; здатність до самообслуговування та взаємообслуговування у сім'ї, відповідному колективі; мінливість (адаптивність) поведінки згідно з рольовими очікуваннями інших людей.

Особливі труднощі соціально-психологічної адаптації відчувають особи з фізичними та психічними недоліками (дефектами слуху, зору, мовлення, опорно-рухового апарату тощо). Будь-які, навіть незначні, відхилення від норми здоров'я можуть спричинити серйозні адаптаційні проблеми. У людини, яка має певні дефекти, нерідко формуються комплекси неповноцінності, що ускладнюють процеси пристосування до умов життєдіяльності. Особливо легко травмуються діти з наявними фізичними вадами, порушеннями мовлення. Некоректне, грубе, насмішквате поводження, зневажливе ставлення оточуючих глибоко травмує їх та зумовлює стійку тривалу дезадаптацію.

Однією з найбільш важливих умов успішної соціально-психологічної адаптації особистості є нормальний рівень мовленнєвого розвитку індивіда, оскільки, за твердженнями вчених, адаптація здійснюється переважно у колективі та через колектив. Мовлення чинить провідний вплив на формування особистості, її мислення, відіграє вирішальну роль у процесах регуляції діяльності та поведінки на етапі адаптації.

Порушення мовлення у дітей багатоманітні і можуть проявлятися у порушенні вимови, граматичного строю, недостатньому словарному запасі, порушенні темпу мови тощо. Зважаючи на тяжкість мовленнєвих порушень, розрізняють такі розлади, які не перешкоджають навчанню і вихованню у масових навчальних закладах, і порушення мовлення, що потребують спеціального навчання дітей.

В цілому соціально-психологічна адаптація до соціуму дітей з розладами мовлення ускладнюється низкою причин, серед яких виділяють порушення пізнавальної діяльності, своєрідність емоційно-особистісної сфери, проблеми інтелектуального, сенсомоторного, мовного розвитку. Діти з порушеннями мовлення відчувають певні труднощі у процесі вибору та конструювання оптимальних форм спілкування. Такі діти часто пасивні, безініціативні, вони не вміють налагоджувати взаємодію, організувати власну діяльність згідно із загальноприйнятими вимогами.

Успішність процесу соціально-психологічної адаптації великою мірою залежить від характеру взаємовідносин між дітьми у групі дитячого навчального закладу чи класу школи [3; 9]. Через налагодження відповідних контактів з однолітками у дитини з вадами мовлення має формуватися вміння адекватного сприймання й оцінювання себе та оточуючих, налагодження дружніх стосунків, подолання перешкод та труднощів, ефективного вирішення конфліктних ситуацій без участі дорослих, що в комплексі складають необхідну умову адаптації особистості як у конкретній групі, так і у суспільстві загалом. На жаль, спілкування з оточуючими у дітей з порушеннями мовлення обмежується їхньою нездатністю до повноцінного словесного контакту. А оскільки важливою особливістю дітей з порушеннями мовлення є знижена активність у всіх видах діяльності, то, з одного боку, це може стати причиною несформованості комунікативних умінь, з іншого, – недостатність спілкування з дорослими та однолітками поглиблює у таких дітей розлади пізнавальної діяльності, вторинне порушення психіки. У дітей з дефектами функції мовлення спостерігається обмеженість мислення, словесних узагальнень, вони

відстають від однолітків у оволодінні грамотою, опануванні арифметичних дій. Це створює підґрунтя для загального відставання у навчанні і, як наслідок, погіршенню соціальної позиції дитини в колективі, що спричиняє появу у неї стану психологічного дискомфорту.

Через обмежені можливості вербального спілкування діти з порушеннями мовлення бувають повністю або частково позбавлені можливості брати участь в групових іграх, спільних справах. Такі діти цілком усвідомлюють свою неповноцінність, неможливість щось змінити у характері спілкування, вони часто стають замкненими, схильними до негативізму, бурхливим емоційним реакціям, розвитку акцентуальної поведінки. Постійна тривожність дітей через власне мовлення часто переходить у пригнічений стан і виявляється у почутті втоми, втраті інтересів, неврівноваженості, нестримних емоціях, плачі. Незначна кількість позитивних контактів, самостійно налагоджених дітьми з порушеннями мовлення, зумовлює у них формування низької самооцінки, що не тільки заважає розвитку успішної взаємодії і з однолітками, і з дорослими, а й значно ускладнює процес їхньої соціально-психологічної адаптації загалом.

Аналіз результатів нашого дослідження дозволяє зробити відповідні висновки про те, що соціально-психологічна адаптація загалом являє собою процес і результат активного пристосування індивіда до мінливих умов соціального середовища через використання багатоманітних інтеріоризованих соціальних засобів (спілкування, вчинки, діяльність тощо). Мовленнєва діяльність індивіда розглядається і як один з компонентів механізму адаптації, і як один з критеріїв успішності цього процесу.

Проблема соціально-психологічної адаптації дітей з порушеннями мовлення набула у сучасному суспільстві надзвичайної ваги, оскільки пристосування до мінливих умов середовища у таких дітей проходить більш складно, порівняно з дітьми, що мають нормальний мовний розвиток.

Існує позитивна залежність між рівнем мовленнєвого розвитку дітей та характером їхніх дезадаптацій. У комунікативній сфері дітей з порушеннями мовлення можна виділити суттєві характеристики, які ускладнюють процеси соціально-психологічної адаптації і потребують втручання спеціалістів (логопедів, корекційних педагогів, спеціальних психологів тощо): порушення взаємодії з дорослими та однолітками, страх спілкування, почуття невпевненості у взаємних стосунках, прояви некерованих емоцій, агресії, уникнення спілкування з однолітками, прагнення знаходитися біля дорослих, надмірна нав'язливість у контактах, пасивність поведінки, очікування ініціативи щодо встановлення комунікативної взаємодії з боку інших тощо.

У роботі з дітьми, що мають мовленнєві порушення слід враховувати їхні низькі адаптивні можливості. Для попередження та подолання проявів дезадаптації у таких дітей слід проводити комплексні корекційні заходи, які включають і заняття, спрямовані на зміцнення фізичного здоров'я, і групові психологічні тренінги з розвитку комунікативних навичок у дітей, підвищення самооцінки, зниження емоційної напруженості та тривожності, арт-терапевтичні та корекційні заняття.

Діти з вадами мовлення в інтегрованому освітньому чи виховному середовищі мають бути включеними у єдиний процес навчання, виховання, розвитку, соціалізації, не зважаючи на їхні фізичні, інтелектуальні та особистісні особливості. Такий підхід дозволить активніше залучати усіх дітей, включаючи й дітей з порушенням мовлення, до спільних дій при організації сюжетно-рольових ігор, театралізованих дійств, продуктивних видів діяльності, що сприятиме як розвитку комунікативності, так і зростанню адаптивності дітей. Необхідно розвивати також толерантність, емпатію у здорових дітей, формувати у них свідоме ставлення до розуміння особливостей життєдіяльності дітей з різними вадами розвитку. Інтегрований підхід до навчання і виховання сприяє зростанню адаптивних можливостей дитини з вадами розвитку, знижує ризик її соціальної ізоляції.

Порушення розвитку дитини дезорганізують життя сім'ї, стосунки з оточуючими, що провокує невротизацію батьків, формування у дитячо-батьківських стосунках гіпо- чи гіперопіку. Це, у свою чергу, може спричинити додаткові психотравмуючі ситуації як для дітей, так і для дорослих. Тому, надзвичайно важливою у питаннях оптимізації соціально-психологічної адаптації дітей з порушеннями мовлення є систематична робота фахівців з батьками щодо підвищення їхньої психолого-педагогічної компетентності з розвитку комунікативності дитини, удосконалення її навичок соціальної взаємодії, налагодження бажаних спільних дій.

Література

1. **Александровский Ю. А.** Состояния психической дезадаптации и их компенсация / Ю. А. Александровский. – М. : Наука, 1976. – 272 с.
2. **Бродовська В. Й.** Тлумачний російсько-український словник психологічних термінів : словник / В. Й. Бродовська, В. О. Грушевський, І. П. Патрик. – К : ВД «Професіонал», 2007. – 512 с.
3. **Коробейников И. А.** Нарушения развития и социальная адаптация / И. А. Коробейников. – М. : ПЕР СЕ, 2002. – 192 с.
4. **Медведев В. И.** Компоненты адаптационного процесса / В. И. Медведев. – М. : Наука, 1984. – 110 с.
5. **Налчаджян А. А.** Социально-психологическая адаптация личности : формы, механизмы и стратегии / А. А. Налчаджян. – Ереван : Изд-во АН Армянской ССР, 1988. – 263 с.
6. **Психологический словарь** / Под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Астрель : АСТ : Транзиткнига, 2006. – 479 с.
7. **Селье Г.** Очерки об общем адаптационном синдроме / Г. Селье. – М. : Медгиз, 1960. – 207 с.
8. **Фирсанова Е. Ю.** Особенности адаптации к новым социальным условиям у детей с нарушениями речи : автореф. дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Елена Юрьевна Фирсанова ; Институт развития дошкольного образования РАО. – М., 2006. – 26 с.
9. **Шипицына Л. М.** «Необучаемый ребенок» в семье и обществе. Социализация детей с нарушениями интеллекта / Л. М. Шипицына. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб. : Речь, 2005. – 477 с.

References

1. **Aleksandrovskiy Y.A.** Sostoyaniya psicheskoy dezadaptatsii i ih kompensatsiya / Y.A. Aleksandrovskiy. – M.: Nauka, 1978. – 272 s.
2. **Brodovska V.Y.** Tlumachnyi rosiysko-ukrayinskiy slovník psihologichnih terminiv: slovník / V.Y. Brodovska, V.O. Grushevskiy, I.P. Patrik. – K.: VD «Profesional», 2007. – 512 s.
3. **Korobeynikov I.A.** Narusheniya razvitiya I socialnaya adaptatsiya / I.A. Korobeynikov. – M.: PERSE, 2002. – 192 s.
4. **Medvedev V.I.** Komponenti adaptatsionnogo processa / V.I. Medvedev. – M.: Nauka,

1984. – 110 с. 5. **Nalchadjyan A.A.** Socialno-psihologicheskaya adaptaciya lichnosti: formi, mehanizmi i strategii / A.A.Nalchadjyan. – Erevan: Izd-vo AN Armyanskoy SSR, 1988. – 263 с. 6. **Psihologicheskii slovar'** / Podred V.P.Zinchenko, B.G.Mesheryakova. – 2-e izd. pererab.idop. – M.: Astrel: AST: Tranzitkniga, 2006. – 207 с. 7. **Selye G.** Ocherki o bobshem adaptacionnom sindrome / G.Selye. – M.: Medgiz, 1960. – 207 с. 8. **Firsan'eva E.Y.** Osobennosti adaptatsii k novim socialnim usloviyam u detey s narusheniyami rechi: avtoref. diss. kand. psihol. nauk: 19.00.07 / Elena Yurievna Firsanova; Institut razvitiya doskol'nogo obrazovaniya RAO. – M., 2006. – 26 с. 9. **Shipicina L.M.** «Neobuchaemiy rebenok» v semye i obshestve. Socializatsiya detey s narusheniem intellekta / L.M.Shipicina. – 2-e izd. pererab.idop. – SPb.: Rech, 2005. 477 с.

Панченко Т. Л. Особливості соціально-психологічної адаптації дітей з порушеннями мовлення

У статті розглядається проблема впливу порушень мовлення на процес соціально-психологічної адаптації дітей. Здійснено теоретичний аналіз поняття соціально-психологічної адаптації особистості, розглянуто основні її компоненти та механізми. Проаналізовано роль мовлення у процесі соціально-психологічної адаптації індивіда. Зазначено, що процес соціально-психологічної адаптації дітей з порушеннями мовлення має свої особливості через проблеми інтелектуального, сенсомоторного, мовного розвитку таких дітей, розлади пізнавальної діяльності, своєрідність емоційно-особистісної сфери, і проходить більш складно, порівняно з дітьми з нормальним мовним розвитком. Намічено основні напрями роботи спеціалістів щодо попередження та подолання проявів дезадаптації у дітей з порушеннями мовлення.

Ключові слова: адаптація, соціально-психологічна адаптація, мовлення, діти з порушеннями мовлення, дезадаптація.

Панченко Т. Л. Особенности социально-психологической адаптации детей с нарушениями речи

В статье рассматривается проблема влияния нарушений речи на процесс социально-психологической адаптации детей. Осуществлен теоретический анализ понятия социально-психологической адаптации личности, рассмотрены её основные компоненты и механизмы. Проанализирована роль речи в процес социально-психологической адаптации индивида. Указано, что процесс социально-психологической адаптации детей с нарушениями речи имеет свои особенности из-за проблем интеллектуального, сенсомоторного, речевого развития таких детей, расстройства познавательной деятельности, своеобразие эмоционально-личностной сферы, и проходит сложнее, в сравнении с детьми, имеющими нормальное речевое развитие. Намечены основные направления работы специалистов по предупреждению и преодолению проявлений дезадаптации у детей нарушениями речи.

Ключевые слова: адаптация, социально-психологическая адаптация, речь, дети с нарушениями речи, дезадаптация.

Panchenko, T. L. Features of socio-psychological adaptation of children with speech disorders

The article considers the effect of speech disorders in the process of socio-psychological adaptation of children. Carried out a theoretical analysis of the concept of socio-psychological adaptation of personality, describes the main components and mechanisms. The role of speech in the process of socio-psychological adaptation of the individual is analysed. It is noted that the process of socio-psychological adaptation of children with speech disorders has its own characteristics due to issues of intellectual, sensory, speech development of such children, disorders of cognitive activity, the originality of the emotional and personal spheres, and is more difficult, compared with children with normal speech development. Outlined the main directions of work of specialists in the prevention and overcoming of the manifestations of maladjustment in children with speech disorders.

Keywords: adaptation, socio-psychological adaptation, speech, children with speech disorders, maladjustment.

Стаття надійшла до редакції 28.09.2014 року

Статтю прийнято до друку 28.09.2014 року

Рецензент: д.п.н, проф.Шеремет М.К.

УДК 376 : 616.89 – 008. 434 – 053.4

**РЕАЛІЗАЦІЯ ЛІНГВОДИДАКТИЧНОГО ПІДХОДУ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ
УСНОГО ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ ІЗ МОТОРНОЮ АЛАЛІСІЮ**

Парфьонова Г.І.

Посилення комунікативно-діяльнісного підходу, який на сучасному етапі розглядається як формування вмінь до активної діяльності, є одним із стратегічних напрямів формування зв'язного усного мовлення, що визначає основні шляхи навчання рідної мови та організації корекційної роботи з дітьми із порушенням мовлення.

Мовленнєва діяльність та механізми породження мовлення, зв'язок мовленням і функціонування вищих психічних функцій були об'єктом дослідження О. Бодалова, Л. Виготського, І. Зимньої, О.М. Леонтьєва, О.О. Леонтева, А. Петровського та ін. Дослідження проблеми формування мовної особистості, ефективних форм, методів і принципів розвитку мовлення, лінгводидактичних засад комунікативного підходу до навчання мови, процесу формування комунікативних умінь і навичок знайшли відображення в працях В. Бадер, А. Богуш, Л. Варзацької, М. Вашуленка, Т.Донченко, С. Карамана, В. Мельничайка, М. Пентиліук, К. Плиско, Т. Шелехової та ін. Дослідження психолого-педагогічних особливостей дітей із порушеннями мовлення, проведені вітчизняними й зарубіжними науковцями Л. Бартеневою, В. Бондарем, Р. Боскіс, Г. Каше, С. Коноплястою, Р. Левіною, В. Лубовським, Н. Пахомовою,